

The term efficiency has several interpretations, such as:

- Ultimate body endurance
- Human capacity to perform certain activities at the same level of quality and reliability

Numerous studies in the field performance of experienced and novice employees show that the more work experience a person has, the higher his working capacity, compared with beginners in the same field of activity. And it was also proved that physical activity is much weaker supported by external factors, as opposed to internal ones. The mental activity of an individual is directly dependent on his professional training and is less susceptible to impairment of working capacity, subject to the use of physical culture methods, such as outdoor activities and gym to perform exercises.

Physical and mental performance of the person is back associated with fatigue. It reduces all the functionality of the body and inhibits motivation. The capacity of a person is the rate of accumulation of fatigue, type of overwork and the properties of the recovery processes of the human body. But even with enough rest, the effectiveness of action will decrease due to fatigue.

Physical fatigue occurs with physical overload in the workplace and with a general load. This is due to changes in the physical activity of the nerve endings and exhaustion of the muscles.

Mental fatigue has unique features and recovery methods when overloaded. When it sharply decreases the memory, attention and mental activity of a person, decreases the efficiency of all internal organs due to overload of the nervous system. With too long and systematic mental activity, as well as ignoring the physical, there are functional changes in a person, such as:

- Possible occurrence of heart failure
- Decrease in endurance and physical qualities of the person

- Appearance of mental disorders in a person and general weakening of the nervous system

Students' day is full of mental work, both in the building of the university and outside it. As the data show, students who live in dormitories, start to perform homework late in the evening or even at night, often lack sleep, especially during the preparation for exams and tests. Systematic lack of sleep, eating of junk food, as well as stress are the main undermining factors in the field of student efficiency.

The most productive system of rest during mental work among students is active rest or physical exercises in sports houses that are available in higher educational institutions. Rational physical labor allows you to relieve stress and increase stamina for intellectual activity. After the winter exams, the vacation reaches approximately one week, which gives students little time to fully recover. With irrational rest from mental fatigue, the student has a high probability of being overwhelmed as much as possible at summer exams, reducing his potential academic results and grades.

When doing physical exercises, and most importantly, with constant training activities in sports, the psychophysical properties of a person are positively enhanced. From the childhood they form personal qualities for a stable human performance.

References

1. Student's physical culture: a textbook / Ed. V.Ilinich. 1st ed., Moscow: Gardarika: Moscow, 2000. P. 59
2. Yakovlev N.N. Biochemical basis of fatigue and its importance in sports practice / NN Yakovlev. // Theory and practice of physical culture. - 2006. - № 7. - p. [19-21].
3. Belotserkovsky Z.B., Lubina B.G., Koydinova G.A. *Theory and Practice of Physical Culture*, 2009, 1, p. 12–19.

ПРИНЦИПИ ТА МЕТОДИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У КРОС-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Шевченко Ю.

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
кандидат педагогічних наук, доцент*

PRINCIPLES AND METHODS OF PRIMARY SCHOOLCHILDREN'S SPIRITUAL AND MORAL DEVELOPMENT IN THE CROSS-CULTURAL SPACE

Shevchenko Yu.

*Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor*

Анотація

Крос-культурність сучасного освітнього середовища спонукає до визначення основоположних принципів та методів його побудови, пошуку раціональних пошуків методів формування морально-духовної складової особистості молодшого школяра. У статті автором з'ясовано та охарактеризовано методи та принципи духовно-морального виховання учнів молодшого шкільного віку в умовах крос-культурного простору.

У статті визначено, що духовно-моральний розвиток молодших школярів базується на кількох основних принципах – принцип поєднання високих вимог з повагою до особистості дитини; принцип відповідності особистих якостей вихователя вимогам, принцип виховання в колективі й через колектив; принцип

індивідуального підходу, які обумовлюють і систему методів виховання – пояснювально-репродуктивні; привчання і вправи; проблемно-ситуаційні; стимулювання; гальмування.

Abstract

Cross-culture of the modern educational environment induces the definition of its construction fundamental principles, the search for rational search for methods of forming the moral and spiritual component of the personality of the primary school children. In the article the author finds out and describes the methods and principles of spiritual and moral education of primary school age pupils in cross-cultural educational environment conditions.

The article states that the spiritual and moral upbringing of elementary school pupils is based on several basic principles – the principle of the high demands combination of with respect to the child's personality; the principle of the correspondence of the personal qualities of the instructor to the requirements, the principle of education in the team and through the team; the principle of an individual approach, which is determined by the system of educational methods – explanatory-reproductive; training and exercises; problem-situational; stimulation; braking.

Ключові слова: молодші школярі, крос-культурний освітній простір, духовно-моральний складник особистості, принципи виховання, методи виховання.

Keywords: primary school pupils, cross-cultural educational space, spiritual and moral component of the personality, principles of education.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку перед українським суспільством постало завдання – сформувати компетентну, творчу, соціально активну, а головне духовно-моральну особистість. Головним інструментом у цьому процесі є сучасна освіта, особливо її початкова ланка. Адже саме в початковій школі закладається фундамент, що забезпечує подальший всебічний і гармонічний розвиток дитини в майбутньому.

Зараз освіта України зазнає суттєвих змін та переживає реформи, ознаки яких єдині для всіх учасників навчально-виховного процесу: учителів, учнів та батьків. Тобто, вчитель має не лише забезпечити трансляцію знань, але й створити умови для того щоб учень став людиною культури та носієм загальнолюдських цінностей. Загальна система цінностей особистості включає в себе різні складники. Зокрема, наукові цінності носять базовий характер, набувають статусу теоретичних конструкторів; духовні цінності охоплюють не тільки емоційний компонент, а й усвідомлену віру у вищу істоту, тожню з самим етичним існуванням людини, невіддільним від сенсу людського буття; матеріальні цінності можуть задовольняти життєві потреби та інтереси людини; соціально-політичні цінності забезпечують позитивне ставлення людей до різних об'єктів та станів соціально-політичного буття, уявлення про найбільш важливе та значуще у соціально політичній сфері. Саме ці цінності мають формуватися у дитини під час навчання, а отже, саме до їх розвитку й має бути готовий майбутній педагог.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми морально-духовного розвитку особистості молодшого школяра присвячені роботи Бега І., Вознюка Н., Кравченко Н., Савчина М., Курко Б., Фейнер Ф., Хинку М. та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Організуючи виховний процес дітей молодшого шкільного віку сучасний вчитель повинен брати до уваги високий рівень глобалізації сучасного світу, його крос-культурність. Саме тому важливо, щоб сучасний виховний процес був побудований на принципах, які дозволять зробити його максимально ефективним.

Мета статті – з'ясувати та охарактеризувати методи та принципи духовно-морального розвитку молодших школярів в умовах крос-культурного простору.

Виклад основного матеріалу. Виховання духовно-моральних якостей особистості молодших школярів, на нашу думку, стане можливим лише за умови урахування рис моральної культури, властивої нашому сьогоднішньому суспільству. Метою морально-культурного виховання має бути сформованість певної системи потреб, що, в свою чергу, мають спиратися на мотиваційну сферу особистості.

Система принципів і методів духовно-морального виховання, що склалася нині у вітчизняній системі освіти, продовжує вдосконалюватися з урахуванням новітніх наукових і практичних досягнень у даній галузі. В цій системі перш за все треба виокремити принцип цілеспрямованості морального виховання, який відображає необхідність визначення мети виховного впливу. Як певний процес моральне виховання включає в себе передусім повідомлення виховуваним певної інформації про належну поведінку. Отже, однією з цілей виховного впливу є формування етичних знань (принципів, норм, традицій людського співжиття). Очевидно, що метою такого впливу є й вироблення у вихованців певних емоційних станів (почуття любові до Батьківщини, почуття жалю, совісті та відповідальності, обов'язку). Єдність знань і переживань – головна умова формування будь-якої моральної якості особистості.

Насьогодні існує декілька класифікацій принципів, на яких має спиратися сучасний вчитель під час організації морально-духовного виховання учня.

Необхідно виокремити *принцип поєднання високих вимог з повагою до особистості дитини*. Даний принцип може бути актуальним лише у тому випадку, коли учень сприймає поставлені до нього вимоги як власні цінності (тобто коли розуміє їх справедливість).

Ще один бік морального виховання розкриває *принцип відповідності особистих якостей вихователя вимогам*, що висувуються вчителем до учня під час освітньо-виховного процесу. Толерантність,

співчуття, доброта, справедливість, чесність, почуття відповідальності, повага до людей – моральні якості, які мають формуватися у дітей молодшого шкільного віку. Тому і сам вчитель повинен мати ці якості, а отже мати моральне право вимагати їх прояву від інших.

Одним з невід'ємних принципів морально-духовного формування особистості молодшого школяра є *принцип виховання в колективі й через колектив*. Реалізація даного принципу є вкрай важливою умовою формування духовно-моральної сфери, оскільки колектив є важливим інструментом вчителя.

Принцип індивідуального підходу відображає необхідність урахування вихователем індивідуальних особливостей дитини, своєрідності його особистості, темпераменту, характерологічних рис, сильних чи слабких сторін, що дає змогу диференційовано застосовувати загальні способи впливу в кожному випадку. Разом із тим не можна обмежитися тільки цим аспектом реалізації даного принципу. Важливим також є створення сприятливих умов для розвитку індивідуальних задатків і здібностей вихованця.

Принципи морально-духовного виховання є основними при визначенні його змісту та методів.

Існує кілька класифікацій методів морально-духовного виховання у початковій школі. Зокрема, Вознюк Н. у числі найпоширеніших методів духовно-морального виховання визначав переконання і вправу, заохочення й покарання [2]. Схожу класифікацію пропонує і Савчин М.: вправа, переконання, привчання, схвалення й заохочення, засудження й покарання [4].

На нашу думку, найбільш коректну класифікацію методів було запропоновано Кравченко Н. [3]. Науковець виділяє пояснювально-репродуктивні методи (виклад, пояснення, повчання, переконання); методи привчання і вправи (інструктаж, показ, тренування, доручення); проблемно-ситуаційні методи (постановка моральних завдань, створення колізій, зміна мотивів діяльності); методи стимулювання (схвалення, похвала, довір'я, оцінка, заохочення, подяка, нагорода); методи гальмування (догана, попередження); методи керівництва самовихованням учнів (поради щодо вибору власного ідеалу, поради щодо самоаналізу, самооцінка особистої поведінки, поради щодо вироблення навичок самонавіювання, самонаказу, самосхвалення, самозасудження).

У сучасній психолого-педагогічній літературі принципи та методи духовно-морального виховання визначаються з огляду урахуванням структури особистості, основних пунктів процесу засвоєння нею духовно-моральних норм. Серед складників духовно-моральної структури особистості дитини зазвичай виділяють знання про норми поведінки у суспільстві, класному колективі, серед однокласників, у тому числі і в умовах крос-культурного середовища. Важливим також є наявність у молодшого школяра сформованої здатності до моральної оцінки й усвідомлення, емоційно сприйнятих

знань. Характер, рівень узагальнення знань і ступінь усталеності їхнього зв'язку з емоційними станами визначають зміст моральних переконань, потреб, якостей та ін.

Орієнтуючись на вказані структурні компоненти особистості дітей молодшого шкільного віку, можна виділити, по-перше, метод етичної інформації (повідомлення моральних знань за допомогою відповідних засобів); по-друге, метод моральної оцінки; по-третє, метод морального прикладу (ідеал, приклад вихователя); по-четверте, метод проблемної, в тому числі конфліктної, ситуації.

Перші три методи забезпечують певний рівень готовності особистості до розв'язання моральної проблемної ситуації – вибору мети й способу діяльності. Останнє, як відомо, є важливою умовою духовно-морального розвитку особистості. Вирішуючи проблемну ситуацію, дитина переживає моральний смисл діяльності, у процесі ж розв'язування відбувається й засвоєння моральних норм і принципів.

Беручи до уваги визначені принципи, у контексті нашого дослідження, слід ретельніше звернути увагу на складники морально-духовного виховання дітей молодшого шкільного віку в умовах крос-культурного середовища:

- *етично-ціннісний складник* забезпечує стимулювання етичної рефлексії, усвідомлення, відповідальності та співчуття у дітей, надання дітям розуміння важливих етичних принципів та цінностей, що в свою чергу, дає можливість формувати в них потребу будувати свій класний колектив як етично-коректну спільноту; дозволяє учням подолати упередження, дискримінацію та інші неетичні практики та ставлення у шкільному колективі. Процес формування цінностей спонукає дітей до пошуку фундаментальних цінностей, сенсу та цілей життя. Саме завдяки наявності цього складника у вихованні особистості сприяє вихованню шанобливого ставлення до інших (як індивідів, так і спільнот). Воно не може бути обмежене одним навчальним предметом або темою, оскільки характер етичної рефлексії та обізнаності вимагає інтегративного підходу. Метою етично-ціннісного складника у вихованні дітей молодшого шкільного віку є формування у дітей доброчесності, честі, відповідальності і співчуття).

У контексті нашого дослідження зауважимо, що модель роз'яснення цінностей була розроблена професором д-р С. Саймоном в 1970-х роках в Університеті Массачусетса (США). Метою цієї моделі є не навчити конкретним цінностям, а підвищити усвідомлення учнем цінностей, які вже є сформованими. Ці цінності мають порівнюватися з цінностями друзів, дорослих, різних груп суспільства. Передбачається, що через порівняння учні віддзеркалюють свої цінності і трансформують ті, які погано сформовані. Модель застосовувалася у дошкільних закладах США, Німеччини та інших країн;

- *моральний складник* має місце лише при викладанні одного або декількох предметів, що присвячені етиці, часто пов'язаний з релігійною

освітою і дозволяє дітям дізнатися про світові релігії і підтримує розвиток цінностей. Моральноорієнтована освіта часто направлена на вивчення систем цінностей та практик інших традицій та поглядів, їх вивчення та розвиток розуміння та поваги до них, особливо з точки зору того, як вони впливають на дії людини. Цей аспект виховання є особливо важливим в умовах крос-культурного суспільства. Моральне виховання охоплює два основних аспекти. По-перше, це «моральна соціалізація», що означає підготовку та виховання у дітей ключових цінностей. Другий аспект стосується розвитку інтелектуальних ресурсів, навичок та компетенцій, які дозволяють забезпечити сформованість відповідальних моральних суджень, а отже забезпечує прийняття коректних рішень та дій.

Необхідним вмінням для формування морально зрілої особистості є сформоване вміння приймати моральне рішення. Це вміння тісно пов'язане з моральним розвитком особистості школяра, наявності у нього розуміння моральних цінностей, норм і правил;

- *особистісний складник* дає можливість розвитку моральних чеснот, звичок та інших аспектів характеру особистості дитини, що потім перетворюється на морально правильні дії.

Щоденне співробітництво дітей у колективі, як правило, спирається на бажання, надії, ідеї, а отже, може виникнути підґрунтя для особистісних конфліктів. Конфлікти у класному колективі неминучі, вони виявляють дуже чіткі відмінності, допомагають виявити сильні та слабкі сторони у вихованні дітей, що в свою чергу дає можливість зробити педагогу-вихователю вчасну корекцію;

- *філософський складник* передбачає не вивчення молодшими школярами етичних тем і питань, а являє собою метод впливу на особистість школяра. Завдяки філософському складнику у дитини формуються критичне та концептуальне мислення.

У сучасній початковій освіті має місце курс дитячої філософії. Основна його мета – навчити дітей власному «якісному мисленню». Дуже часто саме вивчаючи вона є багатим джерелом багатьох оригінальних філософських питань. Ці питання, а також автентичні життєві ситуації використовуються як стимул для залучення дітей до рефлексивного обговорення, через яке їх заохочують до більш складного мислення. Дитяча цікавість і наполегливість у поєднанні з логічною аргументацією (дебати), спростуванням і доказом їхніх переконань і поглядів спонукають дітей до мисленнєвого процесу. Розглядаючи конкретну тему в усіх аспектах через аргументи і контр-аргументи певної тези у дітей розвивається логічне мислення, на їх здатність бачити зв'язок між фактами та аргументами;

- *критично-оцінний складник* створює основу для розвитку багатьох компетентностей та передбачає розвиток критичного мислення у дитини. На нашу думку, наявність критичного мислення є однією з найважливіших умов функціонування особистості молодшого школяра в умовах крос-культурного освітнього простору, оскільки саме воно

дозволяє складати коректно-оцінне ставлення до інших членів дитячого колективу. Критичне мислення базується на свідомості бажань і дій (тобто дитина може пояснити свою точку чи свій вибір). Критичне мислення – це мислення рефлексії, що ґрунтується на певних критеріях (наприклад, ясність, точність, обґрунтованість, достовірність, послідовність тощо).

Критичне мислення в навчальному процесі полягає в тому, що діти молодшого шкільного віку повинні навчитися мислити.

Сучасні фахівці зазначають, що учень з критичним мисленням повинен вміти представити свою позицію, свій вибір чесно і чітко, коректно робити висновки. Критичне мислення є основою для культивування рефлексивної, критичної та креативної особистості.

Метод використання конфліктних ситуацій і моральних дилем тісно пов'язаний з філософією моралі. Ці випадки використовуються як педагогічні та дидактичні засоби для демонстрації, наприклад, етичної важливості певних особистих рис, принципів чи цінностей. Моральні дилеми можуть висунути на перший план певний важливий аспект життя учня, тобто його моральний вибір.

- *громадянський складник* орієнтований на розвиток і пропагування активної громадянської позиції, тобто його метою є спонукання дітей до усвідомленості важливості власного Я у формуванні демократичного суспільства. На нашу думку, молодші школярі повинні мати знання та розуміння про те, як стати інформативно-обізнаним членом суспільства, що потім має трансформуватися у потребу спілкування та активних практичних дійх. Якщо говорити про громадянський аспект виховання дітей молодшого шкільного віку у широкому сенсі, то воно безперечно дуже схоже зі змістом етичного або морального виховання, проте не слід забувати, що зміст громадянської освіти обмежений соціальним та політичним контентом суспільства, а отже, більш обмежена, ніж моральне та етичне виховання.

- *викладацько-учнівський складник* є дуже важливим при формуванні морально-етичних цінностей молодших школярів, оскільки в цьому віці авторитет вчителя дуже високий, майже на рівні, а інколи і вище, ніж авторитет батьків. Саме для дитини молодшого шкільного віку важливо мати авторитет та приклад для наслідування не тільки у сім'ї, але й у соціальному оточенні.

У даному контексті не слід нехтувати методом інтегрального і біографічного навчання. У той час, коли учні 1–2 класів віддають перевагу простим історіям (з етичною ознакою), то учні 3–4 класів прагнуть до більш складних історій та біографій. Наявність дидактичних матеріалів біографічного характеру спонукає учнів до співвідношення певних ситуацій до власного життя. З одного боку учні проєктують свій власний досвід у біографії інших, а з іншого – інтегрують («приміряють») набуті знання до своєї особистості.

Актуальність вищезазначених принципів формування морально-духовного складника особистості молодшого школяра для сучасного освітнього крос-культурного простору спонукає фахівців, вчителів-практиків будувати виховний процес на певних позиціях, які чітко у своїх дослідженнях визначив І. Бех [1]. Так, науковець зазначає, що вчитель під час організації виховної роботи має:

- спиратись на природну схильність особистості до емпатії, філантропії, соціального патронажу (в умовах крос-культурного освітнього простору це може бути опіка над дітьми з особливими освітніми потребами);

- ціннісно-збагачувати захопленість дитини різними аспектами життя (всіляко підтримувати та урізноманітнювати зміст виховного процесу, переконуючи учнів в унікальності буття кожної людини, особистості);

- формувати у вихованця культуру гідності, а не культуру користі;

- забезпечувати чітке переконання учнів щодо переваги загально-людських цінностей над особистісними (вихованець з розумінням ставиться до трансформації власної системи цінностей, що відбувається під впливом крос-культурного середовища);

- брати до уваги важливість саморозвитку особистості молодшого школяра (іншими словами, результатом виховного процесу має бути чітка впевненість особистості у власній унікальності);

- ідентифікувати особистість як суб'єкт діяльності, що, в свою чергу, є підґрунтям для матеріалізації духовних цінностей;

- формувати гуманістичний світогляд, що натомість забезпечує розуміння учнями сутності людини, її справжній смисл і призначення [1].

Висновки та пропозиції. Таким чином, у педагогічній науці визначено систему принципів і методів духовно-морального розвитку молодших школярів, що продовжує вдосконалюватися з ура-

хуванням новітніх наукових і практичних досягнень у даній галузі. Беручи до уваги крос-культурність суспільства як важливий фактор формування особистості сучасного громадянина, розвиток морально-духовного складника особистості молодшого школяра стає однією з першочергових завдань. Насьогодні фахівцями запропонована система принципів (принцип поєднання високих вимог з повагою до особистості дитини; принцип відповідності особистих якостей вихователя вимогам, принцип виховання в колективі й через колектив; принцип індивідуального підходу) та методів (пояснювально-репродуктивні; привчання і вправи; проблемно-ситуаційні; стимулювання; гальмування та ін.) морально-духовного розвитку дітей молодшого шкільного віку, проте їм необхідно надати технологічності та постійно удосконалювати. На нашу думку, лише за цієї умови в учнів можливо сформувати цілісну систему морально-духовних цінностей.

Список літератури

1. Бех І. Д. Особистість у контексті орієнтирів розвивального навчання // Інноватика у вихованні. 2015. № 1. С. 7–13.

2. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навч. посіб. К.: Центр навчальної літератури, 2005. 196 с.

3. Кравченко Н. Розвиток моральних рис дітей // Психолог. 2009. №22–23. С. 18–26.

4. Савчин М. Психологічний аналіз проблеми моральної свідомості та самосвідомості особистості // Педагогіка і психологія професійної освіти. 2005. № 4. С. 115–131.

5. Curko B., Feiner F. Ethic and values education. Pixaby, 2015. 63 p.

6. Hing-keung M. Moral Development and moral education: an integrated approach // Educational Research Journal. Vol. 24. No. 2. 2009. pp. 294–323.